

SOSYOLOJİDE YÖNTEM SORUNU OLARAK ANLAMA VE AÇIKLAMANIN SINIRLARI*

Arş. Gör. Mahmut H. AKIN

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
mahmuthakin@gmail.com

Özet

Sosyolojinin bir bilim olarak kabul edildiği yıllardan bugüne kadar geçen süreçte sosyoloji tarihi, aynı zamanda sosyolojide yöntem sorununun da tarihi ola gelmiştir. Modern bilim anlayışı ve pozitivism, bilimin bilgisine ulaşmaya çalıştığı nesnesinin, öznenin dışında bir gerçekliğe sahip olduğu fikrini kendisine çıkış noktası yapmaktadır. Bu anlayış, ilk sosyologlarda ve on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinde özellikle etkisini hissettirir. Bu anlayışa eleştirel bir tavırla yaklaşarak, tarihe ve topluma yönelen bilimlerin yöntemlerinin doğa bilimlerinin yöntemleri gibi olamayacağı konusunda karşı çıkan düşünürler de olmuştur. Sosyolojide anlama, sosyologun toplumsal ile bir tür diyalog kurmasını öncelikle zorunlu kılar. Sosyolojide özne ve nesne arasında birbirini dışlayan değil; ancak birbirini var eden bir epistemolojik süreçten söz edilebilir. Sosyolojide açıklama, toplumsal olanın yapısından dolayı anlamaya dayanmak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: sosyoloji, bilgi, bilim, sosyal bilim, yöntem, hermeneutik, anlama, açıklama, pozitivism, toplum, toplumsal.

LIMITS OF UNDERSTANDING AND EXPLANATION AS A METHODOLOGICAL PROBLEM IN SOCIOLOGY

Abstract

Since it had been accepted as a science, the history of Sociology in one sense has always been a history of sociological methodology. Modern scientific approach and positivism, as a starting point, has accepted that the object of which science tries to grasp its knowledge, has an external reality of its own, independent from its subject. This idea is dominant especially among the earlier sociologists, and the nineteenth century sociology. It is in this time that we can see sociologists try to take natural science and its methodology as model for social science. Criticizing this approach, there were some thinkers who argued that social sciences must be based on understanding as well. Understanding in sociology, primarily requires a dialogue of the sociologist with the social. In sociology we can regard an epistemological process between the subject and the object as something making each other possible, rather than excluding each other. Because of the structure of social, explanation in sociology must based on understanding.

Key Words: sociology, knowledge, science, social science, method, hermeneutics, understanding (verstehen), explanation, positivism, society, social.

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında kabul edilmiş yüksek lisans tezinin özetidir.

GİRİŞ

Sosyolojinin bağımsız bir bilim olma iddiası on sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğini içine alan bir döneme rast gelir. Aynı dönem, bilim ve felsefe dünyasında doğa bilimleri alanlarında yapılan çalışmaların etkisinin çok büyük olduğu bir dönemdir. Dönemin hâkim paradigması dolayısıyla sosyolojinin kurucu babaları olarak kabul edilebilecek isimlerin pek çoğu, sosyolojinin doğa bilimleri gibi bir bilimsel disiplin olması gerektiği yönünde düşünceler üretmişlerdir. İlk sosyologlar olarak kabul edilen Saint-Simon ve Auguste Comte, bu düşüncenin de etkisiyle sadece sosyolojinin değil, aynı zamanda dönemin hakim bilim paradigmasının bir sonucu olarak görülebilecek olan pozitivistimin de kurucuları olmuşlardır. Sadece sosyolojinin kurucuları değil, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda da pek çok sosyolog, pozitivistimi bir bilim ideolojisi olarak benimsemiş ve sosyolojinin ampirik veriler doğrultusunda, fizik, kimya, biyoloji gibi nomotetik bir doğa bilimi olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu anlayışın temelinde kökenleri Rene Descartes'ın kartezyen dualizminden Isaac Newton'un fiziğe getirdiği açılımlarına dayanmaktadır.

Her ne kadar pozitivistime bağlı olanlar sosyolojinin doğa bilimlerini model alması gerektiğini savunsa da tarihsel süreçte bir bilgi çabası olarak sosyolojinin doğa bilimleri gibi bir bilim olamayacağını savunanlar da olmuştur. Fikir ayrılığının kaynağında, sosyolojinin inceleme nesnesinin ontolojik durumu özellikle belirleyici olmuştur. Çünkü pozitivistime karşı görüş geliştirenlerin genel kabulü toplumsal olan ile doğal olan birbirlerinden farklı yapıda gerçeklik alanları olduğu ve sosyal bilimlerin "anlama"yı temele alan disiplinler olduklarıdır. Bu yüzden de söz konusu ontolojik farklılaşma, doğa bilimlerinden farklı olarak genelde sosyal bilimler, özelde ise sosyoloji için epistemolojik ve metodolojik farklılaşmalara da kaynaklık eder. Bir sosyal bilimler felsefesi çalışması olarak da kabul edilebilecek olan bu çalışmada metodolojik bir mesele olarak sosyolojide bilginin üretilmesinde anlamanın ve açıklamanın sınırları tartışılacaktır.

1. Bilim ve Yöntem

Kendisi de bir bilgiye ulaşma faaliyeti olarak kabul edilen felsefenin, en önemli meselelerinden birisi, yine bilginin kendisidir. Bilginin ne olduğu, insanoğlunun bilgiye nasıl ulaştığı, neyi bilip neyi bilemeyeceği, ne tür bilgilerin var olduğu gibi meseleler, insanoğlu tarafından binlerce yıldır tartışılan meselelerdir. Bilgi türlerinden bağımsız olarak sadece bilgi ele alındığında, bilginin birbirinden ayrılmayan iki ögesinin olduğu görülür: bunlardan birisi bilen (insan), öteki ise bilinen, bilinebilen, araştırılan şeydir (var olan şey). Her bilgi, bu iki öğeye, bunlar arasında kurulan bağa dayanır. Bilene (insana), bilgi teorisi terminolojisinde 'süje' ya da 'özne'; bilinen, bilinmesi gereken şeye de 'obje' ya da 'nesne' adı verilir. Nesne var olandır (Mengüşoğlu, 1992: 47). Şu halde bilgi, en

temelde, en genel tanımıyla özne ile nesne arasında kurulan bağın ya da bilme sürecinin bir ürünüdür.

Bilim, insanoğlunun kendisini ve etrafındakileri bilme isteğinden doğmuş, bilgi temelli etkinliklerden birisidir. Bir bilgi türü olarak bilimsel bilgi, bilimsel faaliyetin sonucunda üretilir. Elbette ortak, üzerinde uzlaşmış bir bilim tanımı yoktur. Bu yüzden bilimin pek çok tanımını yapmak mümkün ise de, bu durum aynı zamanda bilimi tanımlama konusundaki zorluğa da işaret eder. Bilimi tanımlamanın zorluğu konusunda Cemal Yıldırım, iki neden gösterir. Öncelikle bilim donmuş, statik bir konu değil, sürekli ve artan bir hızla gelişen, değişen bir faaliyettir. Ayrıca bilim, inceleme konusu ve metodu yönünden kapsamı ve sınırları kesinlikle belli bir faaliyet değil; çok yönlü, sınırları yer yer belirsiz karmaşık bir oluşumdur (Yıldırım, 1973: 14). Genel bir ifadeyle bilim, belli bir konusu olan, kabul edilmiş yöntemlere dayanılarak elde edilmiş organize ve rasyonel bilgiler bütünüdür; ayrıca bilim, amacı konu aldığı alanda, genel doğruların ya da temel yasaların bilgisine ulaşmak olan bilgi kümesidir (Cevizci, 2000: 143). Bilimi tanımlamaya dönük pek çok tanım bulunabileceği gibi bilimin ayırt edici özelliği olarak, bilimsel faaliyetin bilgiye ulaşma noktasında 'yöntem' dâhilinde hareket ettiği ve dolayısıyla yöntemli ve sistematik bir faaliyet olduğu da bu tanımlarda genelde vurgulanan en önemli konulardan birisidir. Bilimsel bilgiyi yöntemle dayanan bir faaliyetin ürünü olmasının ayırdığı, klasik bilim anlayışının da en önemli kabullerindendir.

Modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilen René Descartes'ın temel problemi, temel, kesin, hiçbir şekilde kuşku duyulamaz, en aşırı kuşkuya bile karşı koyacak önermelere ulaşmak olmuştur (Magee, 2001: 75-76). Descartes'ın 'ben'den yola çıkarak ulaştığı beden-zihin düalizmi, bilim tarihinde ve modern bilim anlayışında çok önemli bir yere sahiptir. Bu düalizm, mekândaki cisimlere ilişkin bilimsel açıklamayla, tam olarak 'zihinsel' amaç ve irade kategorileri haline gelen şey arasında bir yarık açmaya yarar. Mekânda yer kaplayan madde olarak katışıksız bir biçimde mekanik olan bir maddi dünya modeli, özünde cisimleşmiş ve maddesiz bir şey olarak bir zihin resmiyle bir araya getirilir. Doğadaki her olayın yeter sebebi, doğanın kendisinde bulunabilir (West, 1998: 26). Descartes'ın ulaştığı beden-zihin düalizmi, zihinden ayrı, maddi dünyada yer kaplayan bir beden tasavvuruyla, beden ve dolayısıyla da doğada yer kaplayan her şeyin, zihinden hareketle bilinebileceğini savunur ve bizim dışımızda bir gerçekliğin var olduğu ve bu gerçekliğin bilinebileceği kabulünün en önemli dayanağıdır. Matematikçi kimliği dolayısıyla Descartes'ın en çok önem verdiği ve aradığı şey ise kesinliktir. Bu yüzden modern felsefenin ve bilim anlayışının merkezinde yer alan bir filozof olarak Descartes, matematiği doğa bilimlerinin dili olarak kabul etmiştir (Bkz. Descartes, 1997; Yıldırım, 1992). Bu bağlamda "kartezyen gelenek", bilimin amacının açıklama ya da daha ziyade nedensel açıklama olduğunu dile getirir (Cevizci, 2000: 543).

Bu süreçte West'e göre (1998: 24), Francis Bacon gibi filozoflarla birlikte, sistematik, eleştirel ve kayıtsız şartsız bir teşebbüs olarak modern bilim anlayışı ilk kez açıkça formüle edilir. Bacon'un çabasının başlıca amacı, insanoğluna doğayı tanıma, doğa kuvvetlerini denetim altına alma güç ve olanağını verecek genel bir yöntem bulmaktır. 'Doğayı anlamak istiyorsak Aristoteles'in yazılarına değil; doğaya bakmalıyız' (Bkz. Chalmers, 1997: 30) diyen Bacon'a göre her türlü gözlem ve deney sonuçlarını toplama, kaydetme ve sınıflama, doğanın sırlarını çözmek ve yasalarını keşfetmek için yeter. Temeli Bacon'a dayanan bu 'tek bilimci', 'bilimin birliği'ni savunan anlayış/gelenek, felsefe tarihinde Locke, Hume ve Comte üzerinden Mach'a ve çağdaş mantıkçı empirizme (Schlick, Carnap v.b) kadar kendi içinde değişik çizgilerle uzanan pozitivist bilim felsefesidir (Özlem, 1986: 47).

Modern bilim anlayışı, bilimsel bilgi açısından düşünüldüğünde özne ve nesne ilişkisini bilim adamı ya da öznenin doğal olan ya da nesnenin bilgisine kesin bir şekilde ulaşacağı üzerine kurar. Burada bilimsel bilgiye ulaşma çabasındaki öznenin izlediği yöntem önem kazanır ve onun ürettiği bilgiyi diğer bilgi faaliyetlerinden bu yönü ayırır.

Yöntem en genel tanımıyla, bir incelemede izlenen yol anlamına gelir. Etimolojik kökeni itibariyle, Yunanca 'meta' (doğru) ve 'odos' (yol) kelimelerinin birleştirilmesinden oluşan bir kelimedir. Böylece etimolojik anlamı ile yöntem, belli bir amaca erişmek için izlenen yol anlamına gelmektedir (Armağan, 1983: 21) ve günümüzde genel olarak belirlenmiş bir hedefe doğru gerek yürüme faaliyeti, gerekse uzanan yolun kendisi anlamında kullanılmaktadır (Çelebi, 2001: 131). Bilgiseven, yöntemi araştırma yolu ile bulunup ortaya konulabilecek somut sebepten önce ilişkilerini ve (mümkün olduğu hallerde) bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmî kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol olarak tanımlar (Bilgiseven, 1994: 3). Bilgiseven'in yöntem tanımı da, zorunlu olarak yöntem ve bilimi birbirine bağlayan bir tanımdır. Nitekim modern bilim anlayışında yöntem ve bilim, birbirinden farklı düşünülmemiş kavramlardır (Ergun, 1993: 15-6).

Genel olarak yukarıdaki şekilde açıklanan bilim anlayışına karşı çıkışlar on sekizinci yüzyıldan itibaren var olmuştur. Romantizm, bu karşı çıkışlardan en çok bilinenidir. Bununla birlikte söz konusu bilim anlayışının tahtını kaybetmesi, yirminci asrın ikinci yarısına rastlar. Bu dönemde Thomas Kuhn, Karl R. Popper ve Paul Feyerabend gibi bilim felsefecileri, özgün ve farklı yaklaşımları ile hakim pozitivist bilim anlayışının var olan tahtını sallamışlardır. Bu bağlamda doğa bilimleri ve özellikle de sosyal bilimler alanında pozitivism karşıtı (anti pozitivist) ya da pozitivist olmayan (non pozitivist) bilim ve yöntem anlayışları daha güçlü bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler dolayısıyla sosyal bilimcilerin ilgisi anlama temelinde sosyal bilimleri ve bu arada sosyolojiyi açıklamaya çalışan geçmiş düşünürlerin eserlerine tekrar yönelmiştir.

2. Sosyoloji ve Sosyolojinin Temel Kavramları

Sosyolojinin bağımsız bir bilimsel disiplin olarak kabul edilmesi düşünce tarihi açısından yeni sayılabilecek bir durum olmasına rağmen toplumsal hayat, insanların bir arada/birlikte yaşaması, çok eskilerden beri insanoğlunun ilgisini çekmiş bir konudur. İlkçağlardan günümüze pek çok düşünür, toplum üzerine; insanların birlikte, gruplar/cemaatler dâhilinde yaşamaları gerçeği üzerine düşünmüşler ve toplumla ilgili görüşler öne sürmüşlerdir.

İki yüzyıldan biraz uzun bir süre önce sosyolojiyi değişen toplumsal şartlar ortaya çıkarmıştır. Giddens'a göre (1998: 17) sosyoloji, Avrupa'daki iki büyük devrimin meydana getirdiği ilk değişiklikler dizisine kendini kaptıran ve bu devrimlerin ortaya çıkış şartlarını ve muhtemel sonuçlarını anlama çabasıyla ortaya çıkan bir bilimdir. Bir terim olarak sosyolojinin köklerine bakıldığı zaman "socio" ve "logie" kelimelerinden oluştuğu görülür. "Logos"tan türetilen, Fransızca'daki "logie" eki, "açıklama"ya yönelmiş bilimsel disiplinlerin adlandırılmasında yararlanılan bir ögedir. "socio" ise, Latince'de arkadaş, emektaş, ekmektaş, kendisiyle bir şeyler paylaşılan kişi anlamlarına gelmektedir (Cangızbay, 1996: 21). Bu bağlamda sosyolojinin tartıştığı ilk kavram toplum kavramıdır. Bu kavramı açıklamaya çalışan sosyoloji, dolaylı olarak kendisini de açıklamaya çalışmış olur. Toplum bir üretim sistemi olarak görülebilir. İnsanlar bir toplumun içine doğarlar ve sosyalleşerek o toplumun bir üyesi haline gelirler. Buradan, insanların kendileri dışındaki sosyal çevre dolayısıyla sosyalleştiği sonucu çıkarılabilir. Ancak, insan doğuşunda itibaren etkin bir varlıktır. Kendisine gelen etkilere tepkiler verebilmekte ya da benimsediği bazı ilkelere de farklı yorumlarla açılımlar sağlayabilmektedir. Bu durum, bilgi meselesi açısından düşünüldüğünde, sosyolojinin bilimselliği tartışmaları açısından da önemli bir yere de işaret etmektedir.

Doğa bilimlerinin açıklamaya çalıştığı gerçeklik, bilim adamından/bilim insanından bağımsız, onun varlığının dışında bir gerçekliktir. Dolayısıyla doğa bilimleri açısından özne-nesne ilişkisi, birbirinden bağımsız bir ilişki olarak kurulabilir. Hâlbuki toplum ve insan birlikte düşünüldüğünde doğa bilimlerindeki özne-nesne ilişkisinin aynı şekilde sosyoloji için kurulması, ilk sosyologlar için ciddi bir mesele olmuştur. Sosyolojinin doğa bilimleri gibi bir bilim olabilmesi için incelediği nesnesinin ya da toplumun/toplumsal olanın inceleyenden bağımsız bir gerçekliğinin olması gerektiği anlayışı, hâkim pozitivist bilim anlayışının bir sonucu olmuştur.

Sosyolojik bilginin üretildiği nesne olarak toplumsal olanın özelliklerinden birisi de karmaşık yapısıdır. Sosyal gerçekliğin ortaya çıkış nedenleri, tek bir sebebe indirgenemeyecek derecede karmaşıktır. Sosyal gerçekliğin birden çok nedeni olduğu gibi birden çok da sonucu vardır. Sosyolojinin nesnesi hakkında en sağlıklı tahlili yapabilmesi için incelediği toplumsal olayı, durumu, gerçeği v.b olabilecek en fazla farklı alandan değerlendirmeye çalışması ve bunu yaparken de

diğer sosyal bilimlerden ve disiplinlerden de oldukça çok yararlanması gerekir. Bu durum da sosyolojinin çok yönlü bir bilim olduğunun açık ve önemli bir göstergesidir. Aynı zamanda hem sosyoloji hem de sosyolojinin dalları tüm toplumsal gerçeği ve kısmal toplumsal gerçekleri açıklamaya yetmezler. Bu nedenle, sosyoloji ve sosyolojinin alt dalları sürekli olarak diğer sosyal bilimlere başvurmak zorundadırlar.

Her bilimsel faaliyetin bir açıklama çabası olduğu dikkate alındığında sosyoloji, nesnesini var eden belirleyicilikleri ortaya çıkarmaya çalışan bir disiplindir. Doğal gerçeklikten farklı olarak insanın var ettiği bir gerçeklik olarak toplumsal gerçeklik, insan temelli olması nedeni ile karmaşık ve çok yönlü bir yapıya sahiptir. Çünkü bizatihi insanın kendisi çok yönlüdür ve zorunlu olarak da sosyal bir varlıktır. İnsan, işte bu yapısıyla toplumsal yapıyı sürekli olarak üretir ve yeniden üretir. Bu yüzden toplum ile insan arasındaki ilişki tek yönlü bir belirleyicilik ilişkisi değil, karşılıklı olarak birbirini sürekli olarak üretme/inşa etme sürecidir. Bu durum, sosyolojinin nesnesini ontolojik temelde doğa bilimlerinin nesnesinden ayırmaktadır. Bu yüzden de sosyolojide epistemolojik temelde kurulacak bir özne-nesne ilişkisi, doğa bilimlerinden farklı bir ilişki olmak zorundadır. Çünkü sosyologun açıklamaya çalıştığı toplumsallık dışında bir varlık imkânı yoktur. Aynı şekilde toplumsal olanın varlığı da sürekli iletişim ve etkileşimler kurarak kendisini var eden insanlardan bağımsız değildir. Bu durum, aynı zamanda sosyolojik bilginin kendisini de sosyal bir olay haline getirmektedir. Böylece, sosyolojinin, bilgi konusunda diğer bilimlerden temel bir farkı da, tüm bilimler araştırmaları sonucunda elde ettikleri bilginin, özellikle farklı bir alan olarak üzerinde durmadıkları halde sosyoloji, hem diğer bilimler gibi araştırma alanı olan toplumun bilgisini elde etmekte, hem de bunu toplumsal bir olay olarak sorgulamaktadır (Tuna, 2002: 47).

3. Sosyolojide Yöntem

Araştırmacı belli sorularla harekete geçer; araştırma sürecinde bu sorulara yeni sorular eklenebilir, sonuç olarak araştırmacı işe başlarken kafasında bulunan "nasıl" a tatmin edici cevap ya da cevaplar bulduğunda bir bilgi iddiasıyla ortaya çıkar. İşte araştırmacının yapıp etmelerini belirleyerek araştırmasını yönlendiren temeldeki "nasıl" sorusu yöntemdir. Sosyolojide de bilgiyi elde etmek, toplumu ve toplumsal olanı açıklayabilmek için nasıl sorusu ile harekete geçmek gerekmektedir.

Sosyoloji tarihinde toplumsal gerçeklik ile insan arasındaki ilişki, metodoloji tartışmalarının odağında yer almıştır. Sosyolojinin ve aynı zamanda pozitivistimin iki büyük kurucu babası, Saint-Simon ve Auguste Comte, doğa bilimlerinden, özellikle de fizikten etkilenerek sosyolojinin "sosyal fizik" olarak kabul etmişlerdir. Comte, topluma yeni bir düzen verilmesi ve toplumun yeniden kurulması gerektiğine inanır. Ona göre, toplumsal alanda yapılacak yenilik için

zihinlerde kurulması gereken birliği, uzlaşmayı ancak matematik ve doğa bilimleri gibi olumlu bilimlere dayanmakla sağlamak olanaklıdır (Kösemeihal, 1999: 152). Saint-Simon ve Comte, bilimi ve dolayısıyla da hem sosyolojiyi hem de yöntemi görünenler dünyasına indirgerler ve bununla da kalmayarak metafizik alanında olmalarından dolayı dini ve felsefeyi de bilim ve yöntem anlayışının dışında tutarlar. Bu düşünce için sosyolojinin yöntemi deney ve gözlem dışında bir kaynağa dayanmamalıdır.

Sosyolojinin kuruluş yıllarında en önemli isimlerden birisi olarak öne çıkan Emilé Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* adlı eserinde metodolojik temelde toplumsal olguların nasıl insanlardan bağımsız gerçeklikler olarak var olduklarını ispata çalışmıştır. O, toplumsal olgulara şeyleşmiş gibi yaklaşılmasını savunur. Durkheim'a göre (1994: 15) toplumsal olgular maddi şeyler değil, fakat başka bir tarzda da olsa maddi şeyler kadar şeyseledirler. Durkheim (1994: 67), "toplumsal fenomenleri, bu fenomenleri tasavvur eden bilinçli öznelerden ayırıp, kendi kendileri olarak ele almalıyız demek ki, gerekli olan, onları dışsal şeyler olarak dıştan incelemektir; çünkü onlar bize bu mahiyet içinde kendilerini gösterirler" der.

Pozitivist bilim anlayışı, ilk dönem sosyologlarının hemen hepsini etkilemiştir. Sosyolojinin en önemli ve daha sonraki dönemlerde fikirleriyle etkili olmuş kurucularından Karl Marx'a göre insan, duyular taşıyıcısı bir varlıktır, yani insanın duyulu-duyusal bir kuruluşu vardır. Maddecilik, insanı duyusal madde olarak görmektir. Bu duyusal madde, belirli bir toplumsal yaşantı içindedir; insanın üretmesi, bölüşmesi, tüketmesi bu toplumsal yaşantı içinde gerçekleşmektedir. Bu noktada Marx'a göre duyusalılık, düşünceye girer ve düşünceyle bütünleşir (Ergun, 1982: 147). Marx'a göre, bilgi, insan zihninden bağımsız olarak var olur. Diyalektik materyalizmin savunucuları, dünya hakkındaki doğrulara empirik bilimsel yöntemlerle ulaşılabileceğini savunmaları ve dünya hakkında, duyu-deneyine dayanmayan bir bilginin imkânını yadsımaları bakımından pozitivisttir (Cevizci, 2000: 297).

Kurucu sosyologlar içinde metodoloji ve bilim anlayışı açısından en önemli ayrışma Alman sosyolog Max Weber'in sosyoloji anlayışında göze çarpar. Alman felsefe geleneğinde anlamacılığın ve hermeneutiğin önemli bir yeri vardır. Comte, Durkheim, Spencer, Marx gibi sosyologlar, sosyal bilimleri ve sosyolojiyi doğa bilimlerinden ayrı bir kategoride değerlendirmemişlerdir. Alman tarihçi ve filozof Wilhelm Dilthey, doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin metodolojik temelde birbirlerinden ayrılmaları gerektiğine dikkat çekmiş ve doğa bilimlerinin açıklamaya, sosyal bilimlerin (kendi deyimiyle tin bilimlerinin) anlamaya dayalı bilimler olduklarını savunmuştur (Dilthey, 1998: 46). Weber'in sosyolojisini de ait olduğu felsefi geleneğin etkileri dolayısıyla anlamak mümkündür.

Max Weber'e göre sosyoloji, toplumsal davranışı yorumlayarak anlamak ve bu yolla davranışı kendi akışı ve doğurduğu tesirlerle birlikte sebeplerini ortaya koyarak açıklamak isteyen bir bilimdir. Davranış ise (ister dışı vurulmuş, ister içsel

bir fiil, ister suskun kalma veya göz yumma olsun) davranışta bulunan kişi ya da kişilerin subjektif bir anlam mânâ vererek sergilediği beşeri tavırlardır. Toplumsal davranış ise (davranışta bulunan kişi ya da kişilerce) gözetilen subjektif mânâ çerçevesinde, başkalarının tavırlarına izafe edilen ve kendi akışı içinde bu tavırlara yönelmiş olan bir davranış tarzıdır (Weber, 2004:13-14).

Yukarıda değinilen genel metodolojik anlayışlar ve tartışmalar, yirminci yüzyılda farklı sosyoloji geleneklerinden sosyologların katkıları ile çeşitlenmiş, eleştirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu konuda, Wright Mills'in "Sosyolojik İmgelem/Düşün", Alfred Schutz'ün "Sosyal Fenomenoloji", Harold Garfinkel'in "Etnometodoloji" ve Anthony Giddens'in "Çifte Hermeneutik" yaklaşımları, hem daha önceki birikimlerin katkılarının yansımaları hem de yeni eleştiriler ile bu katkıları geliştirmeleri açısından özellikle dikkate alınmalıdır. Bu sosyologların sosyolojide bilgi ve yöntem meselelerine sağladıkları açıklamalar, bugünün tartışmalarına da yön vermektedir.

4. Sosyolojide Anlama ve Açıklama

Yukarıda sosyolojinin bağımsız bir bilim olma iddiasıyla ortaya çıkması ve dönemin hakim bilim ve yöntem anlayışından etkilenmesi konusu genel olarak değerlendirilmiştir. Ancak, burada tartışılardan, pozitivist bilim ve yöntem anlayışına herhangi bir eleştirinin gelmediği düşünülmemelidir. Weber ve onun ait olduğu gelenek ve bu geleneğe bağlı olarak ürettiği sosyoloji anlayışının yanında, Rousseau gibi filozoflar ve önemli bir edebiyat ve felsefe akımı olarak kabul edilen Romantizm'in de bu bağlamda zikredilmesi gerekmektedir. Örneğin Giambattista Vico, sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkma iddiasından çok daha önce, on sekizinci yüzyılda yazdığı *Yeni Bilim* adlı eserinde, tarihe ve topluma doğa bilimlerinden daha farklı bakılması gerektiğini savunmuştur. Vico, zamanındaki doğa bilimlerine ve sosyal bilimlere bakışı adeta tersine çevirir (Göka- vd., 1999: 24).

Genel olarak on dokuzuncu yüzyıldan bu yana, tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerinin bir "bilim" statüsüne kavuşmaları konusunda bilim felsefesi düzleminde sürdürüle gelen tartışmalarda iki ana eğilimin etkili olduğu görülür: 1. Tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerini "doğa bilim" örneğine göre düzenlemek ve bu düzenlemeye uygun bir toplumsal bilim (science social, Gesellschaftswissenschaft) geliştirmek; 2. Tarihe ve topluma yönelecek bir bilimin "doğa bilim" örneğine göre kurulamayacağını belirterek, burada hem konu hem de yöntem bakımından bir başka bilim tasarımı altında bir tinsel bilim (science of mind, Geisteswissenschaft) oluşturmak (Özlem, 1996: 8).

Sosyolojide özne-nesne ikiliğinden hareketle oluşturulan sosyolog ve toplumsal olan arasındaki epistemolojik ilişkide temele alınan kriter, sosyolojinin nesnesinden dolayı diğer bilimlerden farklılaşması olgusudur. Sosyolojinin bir

bilim olma iddiasıyla ortaya çıkmasından bu güne dek, hâlâ bir bilim olup olmadığı ya da nasıl bir yöntem benimsemesi konusundaki tartışmaların bir son bulmaması (ve bir son bulacak gibi de görünmemesi), kaynağını bir yönüyle de bilim felsefesi içindeki uzun süreli tartışmalardan alır.

Doğa bilimlerinin aksine, sosyal bilimlerde öznenin tavrı, sınırlandırılmamış, kayıt altına alınmamış bir deneyim türüne göre belirlenir. Habermas'ın da vurguladığı gibi (1996: 188), sosyal bilimlerde özne, doğa bilimlerindeki gibi epistemolojik algısı nesne tarafından sınırlandırılmış bir özne değildir; o, 'yaşayan özne'dir. Bu durum dolayısıyla sosyal bilimlerde ve sosyolojide yöntem, ontolojik olarak hem nesnenin varlığını hem de öznenin varlığını göz önünde tutmayı gerektirir. Dilthey, hermeneutiği bu bağlamda sosyal bilimler için bir yöntem alternatifi olarak kabul etmiştir. Dilthey'a göre biz, kendi iç denememize ve kendi yaşantılarımıza dayanarak, toplulukla ilgili olan, hem geçmişteki, hem de şimdiki olguları anlayabiliriz. Bu yüzden de Dilthey düşüncesinde sosyal bilimlerle ilgili olan anlama, insanın kendini başka bir varlığın yerine koymasını ve bu varlığa göre şekillendirmesini gerektirir (Birand, 1998: 45).

Yirminci yüzyılın en önemli hermeneutikçilerinden Hans-Georg Gadamer'in on dokuzuncu yüzyıl hermeneutik geleneğinden farklılaştığı yer ise, bu geleneğin yöntem üzerine vurgusunu reddetmesidir. Anlama, metinden değil, metinde okumaktır (Gadamer'den akt. Outhwaite, 1997: 35). Bu noktada Gadamerci anlam fikrinden hareketle sosyolojide anlama açıklanmaya çalışılırsa, sosyolog için nesnesinin ya da toplumsal olanın, sosyologun dışında olmadığını açıkça kabul edilecektir. "Bilim" ve "yöntem" kavramlarını sadece ve sadece bizim dışımızda bir varoluşa sahip gerçeklik anlayışını ya da kabulünü temele alarak düşünen pozitivist bilim anlayışı, bilindiği üzere sosyoloji özelinde sosyolog ile onun inceleme nesnesini bu bağlamda tamamen birbirlerinden ayırmaktadır. Başka bir deyişle, bu anlayışa göre sosyoloji eğer bir bilimse, ilkin öznesi ile nesnesini birbirlerinden ayrı kabul edecektir. Tıpkı metin ile okuru arasındaki diyalogun okuru, "metinde okumaya" (ve tabii ki anlamaya) mecbur etmesi gibi, sosyologun yöneldiği "toplumsal olan" da sosyologu, bir tür kendinde okumaya ve anlamaya/yorumlamaya tabi tutar. Sosyologun nesnesini anlaması demek, ancak ve ancak nesnesini kendi toplumsallığı dâhilinde okuması/anlaması/yorumlaması demektir. Bu yüzden de sosyoloji dâhilinde bilimsel açıklamaya giden yolda, anlama'nın merkezi bir önemi vardır. Ancak, burada toplum ya da toplumsal olanı metin ile bir tutma gibi indirgeyici bir anlayışın da savunulamayacağını belirtmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Gadamerci hermeneutiğin "metinden değil, metinde okuma" anlayışı ile toplumu sosyologun dışında bir gerçeklik olarak kabul etmeyen, "toplumu toplumda ve dolayısıyla da toplumsal olanı toplumsal olanda anlama" anlayışının paralel olduğunun özellikle vurgulanması gerekmektedir.

Epistemolojiyi ve metodolojiyi, kısacası paradigmayı belirleyen ana kaynak ontolojik kabullerdir. Bireye zihinsel bir evren haritası sunan paradigma varlık

alanındaki temel kabullerle ilk şeklini alır, bilgi ve bilgiye ulaşma ile ilgili kabullerle biçimlenir (Dikeçligil, 2002: 106). Sosyolojide metodolojik temelde anlamayı önceleyen durum da buradan kaynağını alır. Ontolojik bağlamda sosyal gerçeklik doğal gerçeklik gibi ele alınamaz ve kabul edilemez. Bu yüzden sosyolojide epistemolojiyi ve metodolojiyi ve dolayısıyla da paradigmayı belirleyecek olan en önemli unsur ontolojik kabullerimizdir. Toplumsal olanın çok yönlülüğü ve anlam bağımlı olması, sosyolojide metodolojik temelde sosyologu anlamaya, başka bir deyişle toplumsal olanın anlam dünyasına dahil olmaya zorlar.

Sosyolojide toplumsalın var olan karmaşıklığını açıklamak, bir şekilde o karmaşıklığı toplumsal varoluşu dolayısıyla kendisi de üreten sosyologu, anlamaya zorlar. Sosyolojik bilgiye ulaşma sürecinde sosyologun yaptığı şey aslında, toplumsal olan ile bir tür iletişimdir; başka bir deyişle bir diyalogdur. Her diyalog, anlama sürecine dayanır. Sosyolojide metodolojik tavrı belirleyen toplumsal gerçeklik, bir anlamlar dünyası olmasından dolayı kendisini açıklamaya yönelen sosyologu anlamaya mecbur eder. Diğer yandan sosyoloji, her bilim gibi nesnesini açıklama amacıyla bir bilimdir. Böylece sosyolojide açıklama da zorunlu olarak anlamaya dayanmak zorundadır. Anlama, sosyolojideki metodolojik tavrımızın merkezinde yer almakla kalmaz; sosyolojide açıklamayı da önceler. Dolayısıyla sosyolojide anlama, açıklamayı var ederken, onun temel varlık koşulu olarak açıklamanın sınırlarını belirler.

SONUÇ

Sosyolojide nesne ve özne arasındaki ilişki varoluşsal bir ilişkidir. Bir yandan sosyolog, incelediği toplumun bir ürünüdür; bununla birlikte toplum da bireylerin yapıp-etmelerinde, dillerinde, tarihlerinde var olur ve sürekli olarak inşa edilir. Toplumsal olanı açıklamaya yönelen sosyolog, toplumsal olanın çok yönlülüğü dolayısıyla çok farklı disiplinlerle ilişki kurmak zorundadır. Sosyologun varoluşsal gerçekliği toplumunun dışında bir gerçeklik olmadığı gibi; toplum da sosyologun dışında bir gerçekliğe sahip değildir. Bu durum, sosyologu anlamaya yönlendiren en önemli unsurlardan birisidir. Toplumsal olan verili bir doğal gerçeklik gibi incelenemez; toplumsal olan oldurulmuştur/üretimiştir ve anlam yüklüdür.

Anlama, insani varoluşun bir koşuludur. Anlamamızı belirleyen en önemli unsurlar da yine sosyaliğimiz bağlamında toplum, dil, tarih, gelenek v.b tarafından oluşturulmuştur. Bu yüzden sosyolojide anlamayı bilimsel kılacak olan durum, anlamamanın bir nesneyi açıklamaya yönelmiş olması durumudur. Bu bağlamda sosyolojide özne, gerek kendi özel ve öznel durumundan kaynaklanan bazı sınırlandırılmalarla; gerekse toplumsal olanın çok yönlülüğünden kaynaklanan yapısından dolayı sınırlandırılmış bir durumdadır. Bir yönüyle öznenin kendisinin hem ait olduğu, hem de ürettiği toplumsal gerçeklik, bu yapısından dolayı anlamayı sosyolojide zorunlu kılmaktadır. Bu durum, sosyoloji açısından epistemolojik ve metodolojik bağlamda açıklamayı da sınırlamaktadır.

KAYNAKÇA

- ARMAĞAN, İbrahim (1983), *Bilimsel Yöntem*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- BİLGİSEVEN Kurtkan, Amiran (1994), *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- BİRAND, Kâmiran (1998), *Kâmiran Birand Külliyyatı (1-3)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CANGIZBAY, Kadir (1996), *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ankara: Öteki Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (2000), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 4. bs.
- CHALMERS, Alan (1997), *Bilim Dedikleri*, (Çev. Hüsamettin Arslan), , Ankara: Vadi Yayınları, 3. bs.
- ÇELEBİ, Nilgün (2001), *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayınları.
- DESCARTES, René (1997), *Metot Üzerine Konuşma*, (Çev. Mehmet Karasan), , Ankara: M.E.B. Yayınları.
- DİKEÇLİGİL, Beylü (2002), "Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlar Arası İşbirliği", *Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma-Çatışma-Bütünleşme-II*, , Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- DILTHEY, Wilhelm (1998), *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- DURKHEIM, Emile (1994), *Sosyolojik Metodun Kuralları*, (Çev. Enver Aytekin), İstanbul: Sosyal Yayınları, 2. bs.
- ERGUN, Doğan (1982), *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İstanbul: Der Yayınları, 2. bs.
- ERGUN, Doğan (1993), *Yöntemi Bulmak: Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- GIDDENS, Anthony (1998), *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Çev. M. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir), İstanbul: Birey Yayınları, 5. bs.
- GÖKA, Erol – vd., (1999), *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Vadi Yayınları, 2. bs.
- HABERMAS, Jürgen (1996), "Dilthey'in Anlama Kuramı: Ben-Özdeşliği ve Dilsel İletişim", *Metinlerle Hermeneutik Dersleri (1-2)*, (Der. ve Çev. Doğan Özlem), İstanbul: İnkılap Yayınları, 2. bs.

- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, (1999), *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. bs.
- MAGEE, Bryan (2001), *Büyük Filozoflar*, (Çev. Ahmet Cevizci), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1992), *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. bs.
- OUTHWAITE, William (1997), "Hans-Georg Gadamer", *Çağdaş Temel Kuramlar*, (Der. Quentin Skinner), (Çev. Ahmet Demirhan), Ankara: Vadi Yayınları, 2. bs.
- ÖZLEM, Doğan (1986), *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZLEM, Doğan (1996), *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri (1-2)*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 2. bs.
- TUNA, Korkut (2002), *Yeniden Sosyoloji*, İstanbul: Karakutu Yayınları.
- WEBER, Max (2004), *Sosyolojinin Temel Kavramları ve Meslek Olarak İlim*, (Çev. Medeni Beyaztaş), İstanbul: Efkâr Yayınları.
- WEST, David (1998), *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (1973), *100 Soruda Bilim Felsefesi*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (1992), *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. bs.